

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Veres vágás-tól Vörösvágás-ig

Pajzán eufemizmus Károlyi Sándor kuruc generális levelezésében*

1. A régi magyar levelezés irodalmi és nyelvtörténeti jelentősége közismert, s a 17. századi misszilisekre már a nyelvújítás korában is a magyaros népnyelv és stílus kifejező eszközeiként tekintettek. A kuruc kor nagy levélírói közül pedig II. Rákóczi Ferenc fejedelem, Bercsényi Miklós főgenerális és a szabadságharcot megegyezéssel záró szatmári béke egyik létrehozója, Károlyi Sándor tábornagy is felkeltette már a nyelv- és irodalomtörténészek figyelmét, illetve hosszabb-rövidebb méltatások születtek róluk mint levélíró stilisztákról is.

Feleségéhez írott levelei kapcsán Károlyi Sándor népies élőnyelvi stílusáról már a levelek közreadói, KOVÁCS ÁGNES és tanítványai – köztük kiemelten a nyelvészeti szakdolgozatát e témából író RESTÁS ATTILA – is megemlékeztek (KSLev. 1: 3), a gyakran elvont, képes kifejezések nyelvészeti-kultúrtörténeti magyarázatára pedig jó példa lehet CSEFKÓ GYULA írása, amelyben egyebek közt Károlyinak egy keleties körülírású szidalmazását értelmezi (CSEFKÓ 1948: 108–109).

Az alábbiakban Károlyinak egy általam korábban félreértett, illetve kellően meg nem magyarázott szóhasználatát szeretném megvilágítani. A levelezésével való huzamos foglalkozás közben rájöttem ugyanis a Rákóczi által „mindig vidám, nyájas ember”-ként (Rákóczi 1715–1717/1978: 413) jellemzett tábornagy szóhasználatában másutt is megtalálható frivol kifejezés valódi értelmére.

2. Még 2010-ben adtam közre Ebergényi László császári altábornagy és Károlyi Sándor kuruc fővezér egymással váltott 1711. évi leveleit, amelyek nem csupán a szatmári béke háttér munkájának történelmi értékű forrásai, hanem – közvetlen, baráti hangvételeük okán – a korabeli magyar nyelvű társas érintkezés tanulságos dokumentumai is (MÉSZÁROS szerk. 2010). 1711. február 27-én olcsvai kastélyából írja Károlyi a következőket Ebergényihez, annak 18-án kelt levelére reflektálva: „az lézzengők casussáruul való informatiójával kegyelmednek contentáltattam, kurva az anyja a’ többinek is, a’ ki[k] lézzengenek, mert eleget tiltom, s parancsolom, de nehezen hagyhatja *veres vágását*, s azért expediáltam vala Kovács Mihály főstrázsamestert is armásnak, s nem arra, hogy azt kövesse, a’ mit kegyelmed levelébül értek, mellyekért meg is lakol, elmenvén már tegnap revocatoriám utána” (Ebergényi 1710–1711/2010: 72).

Az idézet háttéréhez azt kell tudni, hogy ekkor folyamatosan meghosszabbított fegyverszünet állt fenn a harcoló felek, a kuruc és a császári hadsereg között. A kuruc kato-

* A közlemény megírásához NÓGRÁDY ÁRPÁDTÓL kaptam köszönettel vett segítséget, leginkább a földrajzinév-adás kapcsán felmerült kérdésekhez. Lektoraim megszívlelt javaslatai mellett KURCZ ADÁM néhány észrevételéért és TIMÁR DÁVID hasznos adatközléséért is itt mondok köszönetet.

nák ezt kihasználva elhagyták kijelölt állomáshelyeiket, és ebből konfliktusok származtak a kóborló katonaság és a lakosság, valamint a két ellenséges fél között. Károlyi az engedély nélkül eltávozott kuruc katonák összegyűjtésére küldte ki egyik tisztjét, Kovács Mihály főstrázsamestert (az *armás* kifejezés itt kimondottan a katonaszökevények üldözését célzó feladatkörre utal), s most arról kellett értesülnie, hogy Ebergényi személy szerint rá is panaszkodott. Kovács nyilván nem az utasításnak megfelelően járt el, talán maga is kihágásokat követett el, s Károlyi ezért a megbüntetését helyezte kilátásba. Homályban maradt azonban Károlyi azon megjegyzése, amelyet mintha a keresetlen szavakkal illetett, lézengő katonaság mentségére írt volna: „nehezen hagyhatja *veres vágását*”. Ehhez annak idején a következő, semmiképpen sem kielégítő magyarázatot fűztem lapalji jegyzetben: „Talán *véres (sérülést okozó) vágásról* van szó, de a szövegrész értelme elég homályos.” Olyasmire gondoltam, hogy a garázdálkodások, fegyelmetlenségek esetében a kölcsönösség volt a meghatározó, s Károlyi ebben, valamiféle véres, adok-kapok „játékban” látott némi enyhítő körülményt saját katonáinak kihágásai kapcsán. Hosszú időbe telt, amíg a helyes értelmezést egy más időpontban kelt levél alapján sikerült megállapítani.

Ezúttal nem magának Károlyinak, hanem egyik tisztjének a levelére lettem figyelmes, amelyben ismét szerepelt a korábbi, homályban maradt kifejezés, és ezúttal a szövegkörnyezet kevés kétséget hagy a helyes értelmezés tekintetében. Nyúzó Mihály ezerskapitány 1706. december 29-én, Nyírmihálydiból írja felettesének, Károlyinak: „Szomorúan olvasom a Nagyságod levelét, hogy én Debrecennél nagyobbra becsülöm a *veres vágást*. Az való, hogy nagyobbra becsülöm: mert én nem Debrecennel, hanem a feleséggel esküdtem meg. Tudja Isten, mind az én lelkem, mentül serényebben és hívebben szolgálhattam országomnak, még eddig úgy szolgáltam, mindazáltal mégis csak annyit ér, mintha semmit nem cselekedtem volna. Vólt oka, ha én feleségemhez fordultam, mert ami kevés ellenségemtől nyert marhácskám vagyon, szemlátomást vesztében nem hagyhatom” (AVAR–LACZLAVIK–MÉSZÁROS 2011. № 3233).

Az 1706 végi hadi helyzetről elég itt annyit tudni, hogy az erdélyi császári főparancsnok, Rabutin tábornagy Kassa sikertelen ostroma után a kurucok által előzőleg kiűritett Debrecenbe vonult téli szállásra, s Nyúzó ezredes feladata nyilván a Debrecenben telelő császáriak megfigyelése lett volna, ő azonban – Károlyi szemrehányása szerint feladatát elhanyagolva – felesége és vagyona menekítésével törődött inkább. Károlyi levelét nem ismerjük ugyan, de Nyúzó válaszából is egyértelmű, hogy Károlyi szavai köszönnek vissza, amikor az ezerskapitány öntudatosan vállalja fel, hogy „Debrecennél nagyobbra” becsüli „a *veres vágást*”, mert nem a civis várossal, hanem a feleségével esküdött meg. A *veres* (most már egyértelmű, hogy nem *véres*) *vágás* tehát a feleségére utal, s ha visszaidézzük Károlyi 1711. évi levelét, ahol a katonaság szétszéledésének hátterében szintén az állt, hogy „nehezen hagyhatja *veres vágását*”, akkor egyértelmű, hogy Károlyi eufemisztikus kifejezéssel, de mégis elég durván utal az „asszonyaik szoknyája” mellől (vagy inkább alól) nem tágító, fegyelmetlen katonáira.

3. Időközben Károlyi más leveleiben is rábukkantam a most már szembeötlő kifejezésre. Mindössze néhány hónappal korábbi időpontban, Rabutin tábornagy Kassa elleni hadműveletei közben Károlyi előbb a város védelemre való felkészítését, majd a császáriak ostromtáborának megfigyelését kapta feladatul Rákóczi fejedelemtől és Bercsényi főgenerálistól. A kuruc hadvezetés abban sem lehetett biztos, hogy a császáriak megállnak

Kassánál, hiszen korábban Eger volt a céljuk, de annak ostromához végül hozzá sem fogtak. Most is féltő volt, hogy Kassát megkerülve Sárosba vagy a Szepességbe nyomulnak, ezért Bercsényi és Károlyi intézkedéseket tett a Kassától északra fekvő vidék védelmére, Lőcsét, Bártfát és Eperjest védekezésre, Késmárkot és Kisszebent pedig kitelepítésre készítettek fel. Az Eperjestől délkeletre fekvő Vörösvágáson át szűk völgyesoros vezetett keresztül, s Károlyi néhány lovasezeredet rendelt az ekkor hadászati jelentőséggel bíró átjáró védelmére. Így ír erről Bercsényinek szóló, 1706. szeptember 31-én (elírás 30-a vagy október 1-je helyett!) Keczerpeklényben keltezett levelében: „Kruczai [Krucsay János], Orosz Pál, Kenyhetzi [Kenyheczy János], Barkoczi [ifj. Barkóczy Ferenc], Deák Ferencz ezereit Nagyságod jól tudja, hová rendeltem: *követem Nagyságodat, az Veres Vagas* mellett az mely völgy vagyon, azt állották el az német előtt...” (MNL. OL. G 15. I. 1. Caps. C. Fasc. 64: 75–78). Itt ugyan egyértelmű földrajzi meghatározásról van szó, de a mondatba szótt szabadkozás bizonyossá teszi, hogy Károlyi a falu nevét illetlen kifejezésnek értelmezi, és ezért követi meg Bercsényit. Jól ismert nyelvi fordulat ez a korban: elég, ha a latin *salva venia* ('engedelemmel legyen mondva') kifejezésre gondolunk.

A település nevének természetesen semmi köze sincs ahhoz, amit Károlyi ugyanezzel a kifejezéssel szeret hívni, a *vágás* földrajzi neveknél rendszerint erdőirtásra utaló névelem (BÁRTH M. 2018: 118.), a *vörös* pedig a környező talaj vagy a sziklák színére utalhat. Ha Károlyiban (és vélhetően másokban is) illetlen asszociációt idézett elő a település neve, az leginkább az ugocsei Nevetlenfalu példáját juttathatja eszünkbe. Ez utóbbi települést eredetileg Gyakfálvának hívták, s bár ez egyáltalán nem a *gyak(ik)* ('szúr, döf; közösül') igéből ered, hanem a személynévi eredetű *Deák-* vagy *Diákfalva* módosulása csupán, az illetlennek gondolt és falucsúfolásra alkalmas nevet idővel mégis *Nevetlenfalu*-ra cserélték. (Mindkét településnévre lásd: FNESz. 2: 238, 779.) Vörösvágás kapcsán nincs tudomásunk illetlen népi etimologizálásról, s a Károlyitól vett fenti idézet talán nem mindenki számára elég meggyőző arra nézve, hogy a levélíró pontosan miért is követi meg a címzettet. Álláspontunkat ezért két további példával szeretnénk igazolni.

4. Károlyi újabb vonatkozó levele Somoson kelt 1706. október 9-én, s ismét Bercsényinek szól: „Valami rossz németecskék szöktének ki [ti. a német táborból a kurucok közé], jelentik, hogy ők még frissek, de ha az többit látnók, csak elhúlnék belé, minemű rosszak. Ezek penig éppen semmirevaló[k], még az *veres-vágási passusra* is rosszak volnának Berdó-kiáltásra”¹ (BARÁTH–MÉSZÁROS 2021: 64. № 20). Rabutin hadai nyár derekától vonultak keresztül az Alföldön, majd fordultak Szolnoknál északra, Eger–Miskolc–Kassa irányába, s a kurucok mindenütt a felperzselt föld taktikáját alkalmazták velük szemben, így a császáriak élelmezése rendkívül nehézé vált, és a sereg állománya valóban nagyon leromlott. A szökevény németek is igen rossz börben lehettek. A *veres-vágási passus* ismételt említése véleményem szerint itt is kettős jelentéssel bír. Egyrészt az előző példánál bemutatott vörösvágási átjáró értendő, másrészt Károlyi ismét megenged magának némi áthallást is, hiszen félig-meddig tréfásan egyszerre utalhatott arra, hogy az „éppen semmirevaló” németek nemcsak a frontvonaltól ekkor még hátrább lévő védelmi állásokban, de tán még a menyecskék mellett sem tudnának helytállni. A szintén tréfálkozó stílusáról

¹ Berdó-kiáltás: az őrségben lévő katona *Wer da?* ('Ki van ott?' – későbbi magyar megfelelője: 'Állj, ki vagy!') kiáltásának eltorzított átvétele.

ismert Bercsényi főgenerális bizonyára megértette a kétértelmű férfinhumort. Ha azonban bárkiben kétség merülne fel, hogy itt a tényleges földrajzi névhez Károlyi pajzán asszociációt társított, akkor annak eloszlatására ugyanezen levél utóiratát hívhatjuk segítségül.

Ebben Károlyi a következő mondatot írja jól ismert kuruc személyiségekről: „Csáki Mihály, Fischer, András, Klobusiczki az majorban, *Veresvágásán* harcolnak.” Károlyi ugyanezen a napon, este 7 órakor írt újabb levelében báró Klobusiczky Ferencet és három vejét (gróf Csáky Mihályt, báró Fischer Mihályt és báró Andrassy Mátyást) a [szepes]váraljai majorban említi (BARÁTH–MÉSZÁROS 2021: 65. № 21), amely légvonalban is bő 50 km-es távolságra van a sárosi Vörösvágástól. Klobusiczky a kuruc állami vezetés jelentős tagja, a Gazdasági Tanács elnöke volt, de királyi személynökként csak későn, Kassa 1704. őszi kapitulációja után csatlakozott a kurucokhoz, s a válságos helyzetben tartani lehetett tőle, hogy Rabutin felülkerekedése esetén meginog hűségében. Károlyi tehát mindkét levelében csúfondárosan említi őt és vejait, mint akiket vagy szemmel kell tartani, vagy legalábbis azért kárhoztathatóak, hogy visszahúzódtak otthonukba. Ismét ugyanazért méltatlankodik tehát, mint 1711-ben a fegyverszünet idején asszonyaik mellé hazaoszlott katonák, vagy 1706 végén a feleségét menekítő Nyúzó ezredes magatartása miatt tette: a felsorolt urak (akik közül Csáky Mihály Bercsényi kedvenc sógora és pártfogoltja volt) nem Vörösvágás (*Veresvágása*) mellett harcoltak, épp ellenkezőleg: nem tágitottak a *veres vágás* mellől.

Áttekintésünk végére aligha maradt kétség afelől, hogy Károlyi mit is értett *veres vágás* alatt. A *vágás* különböző szlenngyűjteményekben ma is ugyanezen értelemmel (’női nemi szerv, vagina’) szerepel (KÖVECSES 2009: 289), s a három évszázaddal ezelőtti példák kapcsán csak azt sajnálhatjuk, hogy valamennyi egy embertől, Károlyi Sándortól származik. Nyúzó Mihály levele is Károlyi szóhasználatára vezethető vissza, de az egyértelmű, hogy az ezredes pontosan értette tábornokának eufemizmusát. Nyilvánvaló, hogy nem Károlyi egyéni szóhasználatával van tehát dolgunk, de hogy a kortársak körében mennyire volt elterjedt a kifejezés használata, azt csak további kutatásokkal, egyre bővülő történelmi szövegtárainkból merített újabb példákkal lehet majd adatolni.

Kulcsszók: szlengtörténet, nyelvi humor, eufemizmus, *veres vágás* ’női nemi szerv’, szójáték Vörösvágás (Červenica, Szlovákia) település nevével

Hivatkozott irodalom

- AVAR ANTON – LACZLAVIK GYÖRGY – MÉSZÁROS KÁLMÁN 2011. *Acta Rákóciana – A Károlyi levéltár Rákóczi-kori iratai*. DVD-ROM. Elektronikus kiadvány. Arcanum, Budapest.
- BARÁTH JULIANNA – MÉSZÁROS KÁLMÁN 2021. Károlyi Sándor kiadatlan levelei Bercsényi Miklóshoz 1705–1708. In: FOGARASSY ZOLTÁN – MÉSZÁROS KÁLMÁN – TÖRÖK PÉTER szerk., *„Az ifjak tanítása oly nagy jó” Tanulmányok Kovács Ágnes tiszteletére*. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2021. 39–90.
- BÁRTH M. JÁNOS 2018. *Névföldrajzi térképlapok Erdélyből. A helynévadás területi variabilitása a történelmi adatok tükrében*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- CSEFKÓ GYULA 1948. Dárius kincse és Mohammed koporsója. *Irodalomtörténeti Közlemények* 56: 100–110.
- Ebergényi László 1710–1711/2010. MÉSZÁROS KÁLMÁN szerk., *Bene regi – A király javára. Ebergényi László császári altábornagy szerepe a szatmári békekötésben. Ebergényi László válogatott levelei és Bivólyi István töredék naplója (1710–1711)*. Rákóczi Források. Nap Kiadó, Budapest.

- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- KÖVECSES ZOLTÁN 2009. *Magyar szlengszótár*. 2., bőv. és átdolg. kiad. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KSLev. = KOVÁCS ÁGNES szerk., *Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724)* 1–2. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen, 1994.
- MNL. OL. G 15. I. 1. Caps. C. Fasc. 64. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, II. Rákóczi Ferenc levéltára, emigrációba vitt rész, Károlyi Sándor levelei, 1706. január, július–szeptember
- Rákóczi Ferenc, II. 1715–1717/1978. KOVÁCS ILONA szerk., *II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig*. Ford. VAS ISTVÁN. Tanulmány és jegyzetek: KÖPECZI BÉLA. Archivum Rákóczianum 3. Rákóczi Ferenc művei 1. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

From *veres vágás* ‘red slit’ to *Vörösvágás*

Risqué euphemism in the correspondence of kuruc general Sándor Károlyi

The phrase *veres vágás* ‘red slit’, occurring in the correspondence of Sándor Károlyi, a kuruc field-marshal, has hitherto been either misunderstood or left unresolved. This paper is an attempt to interpret this phrase convincingly and successfully. In several letters that are peppered with jovial double entendres, Károlyi uses the phrase presumably as a euphemistic reference to ‘female genitalia’. He does not use it to talk about obscene matters, but to express his disapproval of soldiers and leaders who want to stay by their wives. There are several letters in which he reprimands his subordinates or his equals that instead of completing their military or other patriotic duties, they devote themselves to their personal matters, i.e., the safety of their families and wives. The phrase, of which these are the first known written uses, occurs with this meaning in Károlyi’s letters of 1706 and 1711 (as well as in a letter that was a reply to him from one of his subordinates), and in two other cases the phrase is alluded to playfully through a risqué double entendre using the place name *Vörösvágás* (today called Červenica, Slovakia). We cannot know for sure whether we are dealing with slang that was in common use during the time or Károlyi’s own expression that was recognizable as such by others, but the fact that *vágás* ‘slit’ has the same meaning even in our modern slang dictionaries makes the former hypothesis more likely.

Keywords: history of slang, verbal humor, euphemism, *veres vágás* ‘red slit’ = female genitalia, pun on the place name *Vörösvágás* (Červenica, Slovakia).

MÉSZÁROS KÁLMÁN
Hadtörténeti Intézet és Múzeum